

DOI: <https://doi.org/10.15407/ingedu2018.51.120>

УДК: 330.1(477)-044.922] : [502.13+330.88]

JEL: A 11

Супрун Н.А., доктор економічних наук, професор
головний науковий співробітник відділу економічної історії
ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України»
ORCID iD: <http://orcid.org/0000-0002-3889-8579>
e-mail: suprun.nataliia@gmail.com

ЕКОЛОГІЗАЦІЯ ТА ПОСТНЕКЛАСИЧНА ТРАНСФОРМАЦІЯ УКРАЇНСЬКОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ НАУКИ

В статті розглянуто процес екологізації та концептуально-оновлення існуючої системи наукових поглядів на природу та цілі економічного зростання в українській економічній науці на етапі її постнекласичної трансформації наприкінці ХХ ст. – на початку ХХІ ст. Показано, що зростання темпів та масштабів економічного розвитку призвело до екологічної та ресурсної кризи, що поставило під загрозу як природне середовище існування людства, так і можливість подальшого економічного розвитку у традиційній моделі економічної поведінки.

Аргументовано, що екологічні проблеми, окрім антропогенного та техногенного, мають і наукогенне походження, що визначає необхідність переосмислення існуючих наукових поглядів на цілі економічного розвитку та роль економічної науки у їх забезпеченні. Це, своєю чергою, визначило потребу у кардинальній зміні базових аксіологічних принципів та цільових пріоритетів економічної діяльності людей в масштабах всієї цивілізації, що невідворотно формує запит на модернізацію та екологізацію економічних знань та економічної науки як їх теоретичного підґрунтя. Така модернізація вимагає одночасного оновлення методологічного інструментарію науки та розширення предметного поля аналізу чинників і параметрів оцінки результативності економічного розвитку, що передбачає дослідження не лише економічних, а й соціальних та екологічних критеріїв ефективності економічних процесів, що уможливають прогрес цивілізації (в широкому розумінні) та міні-

мізують негативні екстерналії економічної діяльності для середовища існування людства.

Для економічної науки це означає також створення теоретичного підґрунтя для формування нових інституційних норм економічної поведінки, що ґрунтуються на принципах етики відповідальності, людиноцентризму та екологізму.

Ключові слова: сталий розвиток, економічний розвиток, економічна наука, парадигма, екологізація, постнекласична наука, корпоративна соціальна відповідальність.

Suprun N.

ECOLOGIZATION AND POST-NONCLASSICAL TRANSFORMATION OF UKRAINIAN ECONOMICS SCIENCE

The article deals with the process of ecologization and conceptual updating of the existing system of scientific views on nature and the purpose of economic growth in Ukrainian economic science at the stage of its post-nonclassical transformation at the end of the twentieth century – at the beginning of the XXI century. It has been shown that the growth of the pace and scale of economic development has led to an ecological and resource crisis that threatened both the natural environment of human existence and the possibility of further economic development in the traditional model of economic behavior.

It is argued that ecological problems, besides anthropogenic and technogenic, have a science-based origin, which determines the need to rethink the existing scientific approaches for the purposes of economic development and the role of economic science in their provision. This, in turn, determined the need for a radical change in the basic axiological principles and target priorities of people's economic activity of people throughout the civilization, which inevitably forms the demand for the modernization and ecologization of economic knowledge and economic science as their theoretical basis. Such modernization requires simultaneous updating of the methodological tools of science and the expansion of the subject field of the analysis of factors and parameters of the assessment of the effectiveness of economic development, which involves the study of not only economic, but also social and environmental criteria for the effectiveness of economic processes that enable the progress of civilization (in the broadest sense) and minimize the negative externalities of economic activity for the human environment.

For economic science, this also means creating a theoretical basis for the formation of new institutional norms of economic behavior based

on the principles of ethics of responsibility, human-centeredness and ecology.

Key words: *sustainable development, economic development, economic science, paradigm, ecologization, post-non-classical science, corporate social responsibility.*

Починаючи з останньої третини ХХ ст. причинно-наслідкова залежність між стрімкими темпами економічного розвитку та посиленням негативного антропогенного та техногенного тиску на довкілля набула критичних масштабів. Як результат – людство фактично опинилося на межі екологічної та ресурсної кризи, що поставило під загрозу як природне середовище існування людини, так і можливість подальшого економічного розвитку у традиційній моделі економічної поведінки, а це, своєю чергою, актуалізувало завдання перегляду наукових поглядів на джерела, цілі та моделі економічного розвитку у глобальному масштабі.

На сьогодні концептуальний базис всієї економічної науки, сформований на засадах неокласичного підходу, виходить із елімінаційної моделі економічного аналізу, яка розглядає учасників економічних відносин як гравців схематизованої гри, основними детермінантами якої є гедоністичний егоїзм та раціональна поведінка економічних суб'єктів, яка у цій моделі розглядається поза існуючими контекстами (позаісторично та позабіологічно). Відповідно, згідно із неокласичними уявленнями, економічні рішення приймаються без урахування біологічних та суспільних обмежень і часто, навіть, всупереч суспільним інтересам (що в широкому контексті включають в себе і інтерес людства до збереження середовища свого біологічного існування).

Панування цих ідей призвело до того, що з одного боку, економічна наука дедалі більше перетворюється на «політекономію класної дошки», яка нехтує біологічними та соціальними детермінантами економічних процесів, а отже, неспроможна пояснити мотиви, виявити причинно-наслідкову залежність та дослідити ефективність економічної поведінки людей, яка завжди оцінюється контекстуально – з урахуванням конкретних умов і часу. З іншого боку, ґрунтуючись на неокласичному прагненні до максимізації корисності та необмеженого етичними та екологічними бар'єрами економічного зростання, економічна наука стала теоретичним та аксіологічним фундаментом розвитку такої моделі господарювання, що має переважно техногенний та природоруйнівний характер.

А це означає, що сама економічна наука, будучи традиційно орієнтованою на пошук оптимізаційних моделей економічного розвитку і будучи його теоретичним підґрунтям, стає все більш активним чинником збільшення негативного впливу економіки на довкілля та звуження можливостей для відтворення природної екосистеми існування людини. В цьому сенсі можна стверджувати, що екологічні проблеми, окрім антропогенного та техногенного, мають і наукогенне походження, що визначає необхідність переосмислення існуючих наукових підходів на цілі економічного розвитку та роль економічної науки у їх забезпеченні.

Науковою відповіддю на суспільний виклик стала запропонована у 1980–1990 рр. західними вченими (Г. Дейлі, Д. Медоуз, А. Гумбольт, Д. Форестер) концепція сталого розвитку, яка на межі ХХ–ХХІ ст. набула інституціоналізації у нормах найавторитетніших міжнародних організацій, зокрема й у вигляді Цілей сталого розвитку (ЦСР), прийнятих Генеральною асамблеєю ООН у 2015 р. Прийняття Україною національної Стратегії сталого розвитку, що передбачає імплементацію ЦСР ООН та реалізацію до 2020 року 62 амбітних суспільних реформ, висуває перед вітчизняною наукою завдання формування «національного порядку денного» сталого розвитку, який враховує як глобальний, так і національний контекст розвитку суспільства [13]. Своєю чергою, це визначає необхідність концептуального оновлення існуючої системи наукових поглядів на природу та цілі економічного зростання, що є індиферентними до таких важливих складових суспільного розвитку як соціальний прогрес, якість життя та збереження довкілля.

Дослідження проблематики сталого розвитку в українській економічній науці впродовж тривалого часу було зосереджено здебільшого на вивченні суто еколого-природничих аспектів життєдіяльності людини, яке переважно ігнорувало аналіз причинно-наслідкового зв'язку між господарською діяльністю та виникненням екологічних проблем. У межах даного підходу в українській економічній думці отримали розвиток різні напрями досліджень проблематики сталого розвитку, зокрема: енергетичного забезпечення сталого розвитку національної економіки в умовах змін планетарного клімату (М. Ворончук, В. Щупіпенко); формування резервного фонду бюджету з урахуванням стратегічного потенціалу еколого-економічної безпеки (Л. Жарова, Л. Добрянська); розроблення методології аналізу макроіндексів економіко-

екологічної безпеки (В. Потапенко, П. Какутіч); екологізація промисловості та формування ринку еколого-орієнтованих продовольчих товарів (Л. Дейнеко, Е. Шелудько) тощо.

Особливості імплементації та верифікації ідей сталого розвитку українською економічною наукою досить ґрунтовно розглядалися в колективній монографії «Українська економічна думка про чинники та пріоритети економічного розвитку» [18]. Не зважаючи на появу значної кількості публікацій у цій царині, у працях більшості українських вчених-економістів, навіть і тих, що звертаються до проблематики сталого розвитку, відсутній чіткий висновок про тісну кореляцію економічного зростання та погіршення якості довкілля, що неминує висуває питання про необхідність розгляду екологічних проблем як негативних екстерналій економічної діяльності.

У своїй масі українська економічна наука продовжує ігнорувати екологічні проблеми і зберігати традиційну орієнтацію на пошук оптимізаційних моделей економічного розвитку, що призводить до збільшення масштабів людської присутності в екосистемі та одночасного збільшення негативного впливу економіки на довкілля.

Метою даної статі є аналіз наукових поглядів українських вчених-економістів під кутом зору їхньої релевантності завданням сталого розвитку та екологізації економічної науки.

Дослідження проблематики сталого розвитку в українській економічній науці розпочалося з певним історичним лагом (лише наприкінці ХХ ст.) і на початковому етапі, як уже зазначалося вище, відбувалося переважно у межах аналізу еколого-природничих проблем, пов'язаних із дослідженням таких аспектів як: відтворення природних ресурсів та збереження ландшафтного розмаїття (в межах даного підходу, що сформувався наприкінці 1990-х років у річищі фізичної географії, економ-географом О. Шаблієм було обґрунтовано концепцію територіально-суспільного розмаїття та достатньої різноманітності регіональних систем); збалансований розвиток регіонів (концепція обґрунтована вченими Інституту географії НАН України В. Барановським, Л. Руденко, І. Горленко на межі 1980–1990-х років).

На початку 2000-х років акцент у дослідженні проблем сталого розвитку в українській економічній науці поступово змістився у сферу взаємовпливу економічних й природних параметрів суспільного прогресу. При цьому у працях А. Гвішиані, Б. Данили-

шина, С. Дорогунцова, М. Згуровського, С. Злупка, Л. Мельника, А. Садекова, В. Трегобчука, Ю. Туниці, Є. Хлобистова були підняті питання про необхідність модернізації природомісткої та природоруйнівної моделі господарювання, яку людство використовує впродовж кількох століть, починаючи з етапу промислової революції. Українські вчені констатували, що наслідком пришвидшеного економічного розвитку стало екстенсивне освоєння одних територій та засмічення результатами господарювання інших, швидке вичерпування невідновлюваних видів природних ресурсів (перш за все, корисних копалин), надексплуатація відновлюваних ресурсів (ґрунтів, лісів тощо) зі швидкістю, яка перевищує можливості їх відтворення [6].

Наслідком розвитку цієї «ковбойської» за своєю природою системи господарювання, стало зростання з початку 1980-х років кількості надзвичайних ситуацій антропогенного, природного та техногенного походження, що впливає на сталість економічної системи та її розвиток, оскільки економічні збитки та компенсації постраждалим у результаті надзвичайних ситуацій стали звичайними прогнозованими відшкодуваннями, що знижують ефективність економічного розвитку [11].

Отже спостерігається тенденція до збільшення взаємообумовленості та взаємозалежності процесів економічного зростання та збільшення екологічного сліду людства, який, за даними ООН, починаючи вже від 2003 р., перевищує біологічну спроможність планети до природного відтворення ресурсів. Відтак, актуалізується завдання наукового пошуку «мотивованих шляхів переходу сучасної, антиекологічної за своєю сутністю, ринкової економіки, тобто всієї системи господарювання (як у національних рамках, так і в межах світового господарства), до «зеленої», екологічно безпечної економіки» [8].

З огляду на зростання екологічних загроз та виклики економічного розвитку, господарська діяльність людини повинна бути скоригована у відповідності до законів відтворення біологічного середовища її існування. Насамперед, це означає, як вказував С. Злупко, необхідність формування нового типу економічного мислення та господарювання, оскільки подальше існування людства в економічній парадигмі, в якій природа сприймається лише як джерело доходу і відповідно об'єкт жорстокої експлуатації (яка, як правило, межує із повною руйнацією) стає дедалі згубні-

шою для довкілля, створюючи загрозу самому існуванню людства як одному із елементів біосистеми [3].

Нова модель економічного розвитку, спроможна забезпечити цілісність природних систем, їх життєздатність та глобальну стабільність усієї біосфери, була запропонована західними вченими ще у 1970-х роках і тоді ж отримала назву «сталого розвитку». Проте до сьогодні у науковому дискурсі не існує однозначного та досить системного визначення даного поняття, що породжує різночитання та різновекторні тлумачення не лише сутності сталого розвитку, а й визначення його цілей та завдань.

Особливо відчутно «концептуальний плюралізм» спостерігається у працях українських вчених. Так, С. Дорогунцов [7] розглядає сталий розвиток як певну траєкторію довготермінового збільшення загального блага людства, яка поділяється на такі складові: соціально-економічну та техногенно-екологічну безпеки. В. Трегбчук [9] трактує сталий розвиток як економічне зростання, за якого ефективно розв'язуються найважливіші проблеми життєзабезпечення суспільства без виснаження, деградації і забруднення довкілля. Особливого значення набуває здатність таких систем до самовідновлення та адаптації до змін, замість збереження в певному статичному стані або деградації та втрати біологічної різноманітності» [2]. А. Садеков підкреслює, що термін «сталий розвиток» має розглядатися більш узагальнено і у широкому тлумаченні він означає збалансованість економічних, соціальних та екологічних цілей суспільства, що покращує якість життя і підтримує ефективне відтворення навколишнього середовища [10].

Л. Мельник звертає увагу на суперечливість терміну «сталий розвиток», яка полягає в об'єднанні в даному терміні двох понять, що мають протилежне значення, а саме: «стійкість» передбачає рівновагу, а «розвиток» можливий тільки за умови постійного виходу системи з рівноважного стану; неоднозначність розглянутого поняття полягає в тому, що «стійкість» можна розуміти і як здатність утримувати рівновагу, і як стабільність, тобто здатність не змінюватися або підтримувати певні (стійкі) темпи розвитку. Таким чином, звертає увагу вчений, «сталий розвиток за своїм внутрішнім змістом має означати перманентне відтворення так званого стану гомеостазу (динамічної рівноваги) з періодичною зміною його рівня, при якому б відбувалося постійне розв'язання суперечностей між внутрішніми компонентами системи, а зміна

параметрів біосфери не виходила за межі катастрофічних (фатальних) для системи трансформацій» [5].

Як зазначають дослідники, стан динамічних систем залишається стабільним (чи стійким) за рахунок внутрішніх і зовнішніх факторів доти, доки значення дисбалансу гаситимуться раніше, ніж система змінить свою структуру шляхом зміни її складових і процесів, що відповідають за їх поведінку. Фактори, від яких залежить рівновага системи, Л. Мельник умовно об'єднує у дві групи – зовнішні і внутрішні. Зовнішні фактори, у свою чергу, залежать від двох характеристик: ступеня впливу деструктивних сил, які здатні вивести систему з рівноваги (зокрема, екодеструктивних навантажень); симетричності сил впливу на систему. Симетричні сили впливу («порушення – відновлення», «дезінтеграція – інтеграція» тощо) взаємозрівноважують одна одну; несиметричні навантаження, навпаки, виводять систему з рівноваги. Внутрішні фактори залежать від потенційної здатності системи (тобто матеріальних, енергетичних, інформаційних факторів) «гасити» дисбалансові турбулентності системи. Сталість у рівноважному стані, відзначає Л. Мельник, зводиться до того, що системні компоненти й організаційні параметри адаптуються до мінливих умов усередині системи, коли сама система розвивається [5, с. 206].

Аналіз різних теоретичних підходів до трактування сталого розвитку свідчить, що їх спільною ознакою є збалансування, врівноваження потреб з ресурсними й екологічними можливостями територій, а також такий розвиток людства та характер використання ресурсів планети, який дає змогу задовольняти потреби сьогодення та не підриває потенційні можливості забезпечення потреб наступних поколінь.

Сутність концепції сталого розвитку «полягає в оптимальному використанні обмежених ресурсів та застосуванні енерго- та ресурсозберігаючих технологій для створення потоку сукупного доходу, який би забезпечував принаймні, збереження (не зменшення) сукупного капіталу (фізичного, природного, або людського, з використанням якого цей сукупний дохід створюється» [11, с. 6].

Говорячи про потенційні можливості економічного зростання в контексті парадигми сталого розвитку, Л. Мельник звертає увагу на так звані «екологічні межі», які забезпечують стійку рівновагу економічних та біологічних систем, а саме:

- межі використання невідновних природних ресурсів – не повинні перевищуватися темпи заміщення таких видів ресурсів відновними;
- межі використання відновних природних ресурсів – не повинні перевищуватися темпи їх відтворення природними системами;
- межі порушення/забруднення природних систем – не повинні перевищуватися ємності асиміляційного / відтворювального потенціалу (несучої здатності, екологічної ємності) природи [5, с. 207].

Існування природних обмежень економічного розвитку висуває завдання формування нової парадигми господарювання та здійснення «радикальних технологічних змін у напрямі до екологічної економіки» [8, с. 27]. Вільна ринкова економіка, на думку Ю. Туниці, мають розбудовуватись у рамках жорстких правових екологічних обмежень, які б водночас виконували не лише каральну функцію, а й слугували механізмом заохочення до запровадження моделі сталого розвитку. Фундаментальним аксіоматичним постулатом економічної взаємодії повинна стати ідея про «органічну єдність та взаємозалежність природної (екологічної) і господарської (економічної) систем, – екологічний імператив мусить стати внутрішньою органічною складовою нової парадигми не лише економічної науки, але й науки загалом» [8, с. 28].

Водночас у працях українських вчених акцентується увага, що дослідження проблем економічного розвитку на теоретичній платформі концепції сталого розвитку актуалізує завдання пошуку нових методологічних підходів до оцінки параметрів та критеріїв економічної ефективності. Як зазначає Ю. Туниця, «критерієм ефективності господарювання має стати максимізація інтегрального еколого-економічного ефекту (сумарно – економічних й екологічних результатів господарської діяльності), замість максимізації бруто-прибутковості, яка не вилучає з прибутку екологічних збитків» [8, с. 27]. У наукових працях українських вчених наголошується на тому, що «взаємозв'язок екологічної та економічної складових потребує вартісної оцінки техногенних впливів на навколишнє середовище, та переоцінювання вартості природних умов і ресурсів, зростання ролі природного капіталу як такого» [11, с. 6].

По суті, така постановка питання свідчить про постнекласичну трансформацію економічної науки, характерними особливос-

тями якої В. Степанов називає міждисциплінарність; посилення як у методах дослідження, так і в зовнішньому загальнокультурному і філософському розумінні т.зв. «людиновимірності»; нелінійність; нестійкість; коеволюцію у вимірі глобального еволюціонізму. При цьому головним об'єктом постнекласичної економічної науки стають надскладні (соціо-еколого-економічні) системи, що перебувають у перманентному розвитку і тому потребують постійного переосмислення сутності суспільних процесів та явищ, з відповідною цим змінам адаптацією наукових положень [12, с. 57].

Водночас, слід звернути увагу на те, що становлення нової парадигми господарювання та трансформація економічної науки на етапі постнекласичного розвитку актуалізує дослідження не лише взаємовпливу економічних і екологічних параметрів людської діяльності, а й взаємодії соціальної та економічної складових суспільного розвитку. Як зазначає Л. Мельник, осердям концепції сталого розвитку є «збереження людини як біологічного виду та прогресивний розвиток її як особистісної сутності» [5, с. 209], що передбачає врахування у процесі розвитку його соціально-етичного компоненту «екосправедливості». Таким чином, українські вчені зазначають, що стратегія сталого розвитку повинна орієнтуватись на вирішення цілого комплексу глобальних проблем сучасності, які є породженням традиційного способу господарювання людей і, водночас, характеризують соціальний вимір буття людей, зокрема таких як: надспоживання і недоспоживання, нерівномірності розвитку окремих регіонів, перенаселення, расових, національних і релігійних конфліктів.

В умовах постіндустріального економічного розвитку та постнекласичного розвитку економічної науки виникає нагальна потреба перегляду як самої парадигми суспільного (і насамперед економічного розвитку), так і істотного переосмислення сутності та критеріїв його ефективності. Б. Гаврилишин стверджує, що «вибухоподібне збільшення числа кількісних показників, для визначення параметрів численних суспільних явищ» не наблизило людство до визначення комплексного показника ефективності суспільств [1]. Одна з причин такої ситуації, на думку Б. Гаврилишина, полягає в тому, що класична економічна наука ніколи не розглядала суспільство з позиції його сукупної ефективності, «поняття ефективності застосовувалося лише до конкретних процесів, корпорацій, організацій, програм або, у кращому разі,

економіки в цілому». Вчений звертає увагу на недосконалість економічних критеріїв ефективності, які «піддаються кількісному виміру, дають можливість легко оцінювати і порівнювати країни», але при цьому «єдиного універсального показника економічного становища» економічна наука досі не запропонувала [1, с. 18].

Одним із традиційних універсальних показників економічного розвитку, що отримав найширше застосування у економічній науці і практиці господарювання в усьому світі, на сьогодні залишається валовий національний продукт (ВНП) як в абсолютному вимірі, так і на душу населення. Темпи зростання та динаміка ВНП вважаються основним критерієм результативності та ефективності економічного розвитку. Проте, як зазначає Б. Гаврилишин, валовий національний продукт – «це показник обсягів економічної (особливо ринкової) діяльності, а не показник добробуту людей і навіть не показник матеріального достатку» [1, с. 201]. Цей показник, як зазначає вчений, дає не достатньо точну оцінку результатів виробничої діяльності та її економічного потенціалу, відповідно його не можна розцінювати як такий, що свідчить про ефективність економічної системи та економічного розвитку загалом. Проблема полягає в тому, що даний показник «все ще залишається прийнятним показником багатства нації, але, звичайно, не його розподілу, не стає показником раціонального використання багатства, пов'язаного з ним рівня добробуту» [1, с. 204].

Водночас, вчений підкреслює, що динаміка щорічного приросту валового національного продукту на душу населення не може вважатися релевантним показником економічного зростання, оскільки це «показник зростання створеного людьми багатства країни, а не її майбутнього потенціалу». Значно об'єктивнішим показником майбутнього розвитку економіки, на думку Б. Гаврилишина, може слугувати розподіл ВНП на інвестиції, особисте споживання, урядові витрати, оскільки «виробничі потужності завтрашнього дня значною мірою визначаються сьогоднішніми інвестиціями». Саме цей розподіл «віддзеркалює як рівень зрілості економіки, так і її майбутній потенціал». Відповідно, оцінка рівня ефективності економіки має містити і прогноз майбутніх перспектив її розвитку. «При цьому слід враховувати наявні природні ресурси, стійкі стимули до праці, ймовірність постійного збагачення банку технічного та організаційного ноу-хау, матеріальну інфраструктуру й виробничі потужності, особисту і традиційну схиль-

ність до заощаджень, інвестицій», а також «існування інституційної інфраструктури, яка забезпечує сприятливі умови для навчання, експериментування, пристосування, запровадження нововведень і створення прибутків» [1, с. 204].

Методологічна обмеженість традиційних показників економічного поступу – пише Б. Гаврилишин, – зумовила необхідність пошуку сукупних критеріїв добробуту суспільства, що спричинило появу концепції ВНД (валового національного добробуту) та КЕД (критерію економічного добробуту). Як результат подальшого пошуку критеріїв ефективності економічного розвитку з'явилася низка окремих показників добробуту під назвою соціальних індикаторів, «що за чіткістю і точністю коливались від таких, як денна норма калорійності їжі з розрахунку на одну особу, що легко обчислюється, до ілюзорнішої оцінки якості умов для відпочинку і розваг» [1, с. 201]. Проте поява значної кількості показників економічного розвитку не сприяла формуванню релевантного методологічного інструментарію оцінки його ефективності.

З іншого боку, методологічним бар'єром аналізу сутності та критеріїв результативності економічного розвитку, на думку Б. Гаврилишина, є «ізолюваність» аналізу економічного поступу від процесу суспільного розвитку загалом, що унеможливує визначення зрозумілих критеріїв оцінки ефективності процесу. «Можна оцінити ефективність конвеєрної лінії або інвестицій, з меншою точністю – програми скорочення безробіття, поліпшення платіжного балансу, темпів росту валового національного продукту (ВНП). Все ще немає можливості виміряти ефективність нації-держави з її економічними, соціальними і політичними інституціями, які разом визначають функціонування країни» [1].

На думку Б. Гаврилишина, серйозним методологічним прорахунком, що унеможливує оцінку соціального прогресу як такого є відсутність «комплексного показника суспільної ефективності». Причина такого становища полягає в тому, що більшість істотних для оцінки рівня життя та відповідно, рівня економічного розвитку показників «переважно не піддаються точному кількісному визначенню, вони суттєво різняться за значенням, якого надають їм індивідууми, громади в межах будь-якого суспільства, або навіть різні суспільства». Таким суб'єктивно-оцінюваним а, відтак, і важко вимірюваним показником вчений, приміром, називає умови існування людини. «Лише кілька показників, що характеризують умови існування людства, зокрема тривалість жит-

тя (очікувана тривалість життя), можна легко виміряти, і виконання цих умов бажане для більшості людей» [1, с. 201].

З іншого боку, вчений акцентує увагу на тому, що економічна наука, як правило, нехтує аналізом неекономічних параметрів, які визначають ефективність економічного та суспільного розвитку. При цьому соціальні та політичні чинники традиційно є чи не найважливішими детермінантами визначення цілей та вибору моделей економічного розвитку. Водночас саме оцінка неекономічних параметрів, на думку Б. Гаврилишина, дає найбільш повне уявлення про суспільний прогрес людства та його реальні здобутки. Відтак, вчений пропонує новий підхід до оцінки ефективності економічного поступу, що передбачає співвіднесення його результатів із загальноцивілізаційними надбаннями, розглянутими в контексті глобального процесу еволюції людства та порівняння рівня розвитку різних цивілізацій, націй та суспільств. Такий підхід дозволяє не лише здійснювати ретроспективний аналіз, а й уможлиблює розроблення найбільш сприятливих з точки зору перспектив майбутнього людства сценаріїв як глобального, так і національного розвитку економіки та суспільства.

У передмові до книги «До ефективних суспільств. Дороговка-зи в майбутнє» архітектор японського економічного дива Сабуро Окіта пише, що Богдан Гаврилишин всією своєю працею обстоює «ідеологічне визволення» від «доктринерських теорій XIX століття» і утверджує «прагматичну ідеологію», що може стати б «привабливою для всіх» [9]. Своєю чергою ініціатор створення Римського Клубу та його перший Президент Ауреліо Печчеї відзначає, що в цій книзі автором запропоновано особливий погляд на проблему економічного розвитку та метод дослідження «адаптовано таким чином, що читачеві показуються різні можливі шляхи до кращого майбутнього, стимулюється усвідомлення комплексу завдань, необхідних для поліпшення якості життя і умов існування людства в цілому» [9, с. 8].

Порушуючи питання про джерела та чинники розбудови ефективних суспільств, Б. Гаврилишин зауважує, що традиційний науковий погляд на цю проблему, як правило, обмежується аналізом ефективності лише економічних параметрів розвитку суспільства. Тоді як навіть дослідження потенціалу економіки має ґрунтуватися на аналізі не лише економічних, а й соціальних та політичних чинників (детермінант), які значною мірою впливають на вибір моделі, результативність та ефективність економіч-

ного (не говорячи вже про ефективність суспільного) розвитку. Економічні детермінанти (ресурси, насага до праці, ноу-хау, інвестиції) визначаються наявними ресурсами та характером самої економічної системи. Соціальні детермінанти економічного розвитку (соціальні прагнення та характер взаємовідносин) кореняться у світоглядних цінностях конкретного суспільства, які формуються впродовж тривалого періоду його еволюції. Політичні (характер влади, її використання, її сприйняття суспільством) знаходять відображення у формах правління [1, с. 21]. Однією із ключових тез запропонованого підходу є сумісність складових (детермінант) суспільного устрою як умова його ефективності.

Важливого значення у становленні нової парадигми господарювання набуває дослідження інституційних механізмів, що уможлиблюють модернізацію суспільної свідомості, господарської та споживацької поведінки, і, відповідно, екологізацію всіх суспільних процесів. Очевидно, що вирішення такого глобального завдання є можливим лише за умови добровільного зобов'язання всіх учасників суспільного процесу діяти етично, екологічно та соціально-відповідально. Роль базового інституційного механізму в досягненні цілей сталого розвитку може бути відведена системі корпоративної соціальної відповідальності, яка Міжнародним стандартом ISO 260000 «Керівництво з корпоративної соціальної відповідальності» визначається як відповідальність організації за вплив своїх рішень та діяльності на суспільство і навколишнє середовище, що реалізується через прозору та етичну поведінку, яка: відповідає сталому розвитку, охороні здоров'я та добробуту суспільства; зважає на очікування заінтересованих сторін; не суперечить відповідному законодавству та міжнародним нормам поведінки; поширена в усій організації [19]. Саме розвиток КСВ може сприяти виробленню нових аксіологічних засад взаємодії економічних суб'єктів та стати дієвим інструментом екологізації суспільної свідомості та економічної науки. Корпоративна соціальна відповідальність, як уже вказувалося в наших попередніх працях, має значний інституційний потенціал для вирішення таких важливих завдань сталого розвитку як: мінімізація екологічного навантаження на довкілля та нівелювання соціально-економічних суперечностей, подолання соціального відчуження та зростання соціальної згуртованості [14, 15, 16].

Важливим методологічним інструментом дослідження проблем сталого розвитку в цьому контексті є, як зазначає

Л. Мельник, врахування такого параметру як стійкість соціальної системи, оскільки економічна система є лише однією із підсистем соціуму і розвиток обох систем не повинен розглядатися окремо один від одного. Вчений пропонує аналізувати не лише чинники стійкості економічної системи, а й відповідні чинники соціальної системи, які можуть спричинити дисбаланс всього процесу розвитку. Основними розбалансовуючими факторами соціальної системи визначено такі:

- постійне зростання населення. як один із найголовніших факторів, який невпинно збільшує питоми екологічне навантаження на локальні екосистеми і всю біосферу планети в цілому;
- швидка якісна зміна антропогенних факторів впливу, до якої не встигають пристосуватися компоненти екосистеми (біологічні види та їх співтовариства);
- збільшення темпів міграції населення планети внаслідок інтенсивного зростання комунікаційної (у тому числі, транспортної) діяльності людини, що значною мірою змінює природні процеси метаболізму планети (тобто обмін речовин, енергії та інформації [5, с. 210].

Водночас, важливим компонентом сталості соціальної системи є така фундаментальна складова суспільного прогресу як примноження культурного капіталу і його розмаїття, що ґрунтується на плюралізмі суспільних поглядів та толерантності до проявів біо-, етно- та культурного різноманіття. Дослідження цих аспектів суспільного прогресу передбачає розширення предметного поля і диверсифікацію інструментарію економічного аналізу, що є концептуально-методологічним викликом для економічної науки.

При цьому необхідно звернути увагу на методологічну обмеженість парадигми сталого розвитку, на яку свого часу вказував С. Злупко: оскільки парадигма сталого розвитку оперує категоріями збалансованості виробництва і екологічного відтворення на засадах цінних, правових та інших регуляторних механізмів в межах національного або глобального рівня, вона не здатна враховувати специфіку конкретного природного середовища, ті глибинні зв'язки, які єднають відповідний соціум із його довкіллям. Тому, як справедливо зазначав С. Злупко, концепцію сталого розвитку можна розглядати лише як етап на шляху ноосферогенезу, який має бути доповнено подальшими теоретичними розробками.

Для вирішення завдання пошуку шляхів та засобів гармонізації взаємодії соціуму і навколишнього середовища С. Злупком було запропоновано новий концептуальний підхід, названий «екогомологія», яку вчений визначає як теорію органічного розвитку людини та середовища її існування, яка здатна використати всі наукові й культурні надбання, національну та етнічну специфіку для органічного розвитку людини і довкілля, сприяти не тільки обмеженню антропогенного наступу на довкілля, а й адаптації людини до навколишнього природного середовища. Забезпечення екологічних умов життєдіяльності, відзначає вчений, є однією із найактуальніших проблем сучасності, оскільки саме умови існування значною мірою визначають здоров'я, а відтак, і стан економічної активності населення, яка своєю чергою є основним чинником економічного розвитку. Екогомологія, за С. Злупком, охоплює всю вертикаль природи: від Космосу – до глибин Землі, всю складну будову людини (тіло, душа, дух) в єдиній органічній цілісності, де взаємодіють глобальний, планетарний, континентальний, національний, регіональний і локальний рівні. Особливістю екогомологічного підходу є розгляд будь-якої (в тому числі і економічної) діяльності людини з позицій її органічної єдності із соціумом та природою не лише у фізично визначених а й у духовних зв'язках [4].

Висновки і перспективи подальших досліджень. Як бачимо, необхідність кардинальної зміни базових аксіологічних принципів та цільових пріоритетів економічної діяльності людей в масштабах всієї цивілізації, невідворотно формулює запит на модернізацію та екологізацію економічних знань та економічної науки як їх теоретичного підґрунтя.

Одним із найактуальніших завдань економічної науки в цьому контексті є чітка детермінація поряд із завданнями позитивного та нормативного рівня наукового пізнання ще й метатеоретичного рівня, що має бути представлений певним набором аксіологічних (ціннісних) та телеологічних (цілевизначальних) принципів. Саме на основі цих принципів формуються моральні імперативи, що визначають цілі та наративи наукового пошуку: які саме метаповідомлення та з якою метою проголошує економічна наука? Які цілі розвитку людства наука вважає пріоритетними? Які пропонує для цього ресурси і механізми? В умовах назріваючого екологічного колапсу відповідь на ці питання потребує масштаб-

ного переосмислення всієї системи економічних знань та модернізації існуючої парадигми економічної науки.

Така модернізація, своєю чергою, вимагає одночасного оновлення методологічного інструментарію науки та розширення предметного поля аналізу чинників і параметрів оцінки результативності економічного розвитку, що передбачає дослідження не лише економічних показників ефективності, а й критеріїв екологічності та «людинимірності» економічних процесів, що уможливають прогрес цивілізації (в широкому розумінні) та мінімізують негативні екстерналії економічної діяльності для середовища існування людства.

Для економічної науки це означає також необхідність перегляду усталених методологічних інструментів стратегічного планування, прогнозування та економічного аналізу, а також створення теоретичного підґрунтя для формування нових інституційних норм економічної поведінки, що ґрунтуються на принципах етики відповідальності, людиноцентризму та екологізму.

1. Гаврилишин Б. До ефективних суспільств: Дороговкази в майбутнє: доп. Римському Клубові / упоряд. В. Рубцов. Вид. 3-тє, допов. Київ: Унів. вид-во ПУЛЬСАРИ, 2009. С. 200.
2. Глобальное моделирование процессов устойчивого развития в контексте качества и безопасности жизни людей (2005-2007/2008 годы) / М.З. Згуровский, А.Д. Гвишиани. Киев: НТТУ «КПИ», 2008. 140 с.
3. Злупко С. Наука про органічний розвиток людини і довкілля (Передумови виникнення екогенології). *Вісник НАН України*. 2002. № 10. С. 15–20.
4. Злупко С. Основи екогенології. Львів: Львівський нац. ун-т ім. Івана Франка. 2003. 240 с.
5. Мельник Л.Г. Основи стійкого розвитку: Навчальний посібник для післядипломної освіти. Суми: ВТД «Університетська книга», 2006. С. 205.
6. Національна парадигма сталого розвитку України / за ред. Б.Є. Патона. Київ: ДУ «Інститут економіки природокористування та сталого розвитку Національної академії наук України», 2012. 72 с.
7. Природно-ресурсний потенціал сталого розвитку України / Б.М. Данилишин, С.І. Дорогунцов, В.С. Міщенко, В.Я. Коваль, О.С. Новоторов, М.М. Паламарчук. Київ: РВПС України. 1999. 716 с.

8. Про концепцію стимулювання екологічно-безпечної економіки. Виступ академіка НАН України Ю.Ю. Туниці на сесії загальних зборів Національної академії наук України 12 квітня 2012 р. *Вісник НАН України*. 2012. № 5. С. 26–29.
9. Сабуро Окіта. Передмова до: До ефективних суспільств: Дороговкази в майбутнє: доп. Римському Клубові / упоряд. В. Рубцов. Вид. 3-тє, допов. Київ: Унів. вид-во ПУЛЬСАРИ, 2009. С. 3–12.
10. Садеков А.А. Система социально-ответственных отношений как способ разрешения проблем устойчивого развития. *Сучасні проблеми сталого соціального розвитку регіону: пріоритети та шляхи вирішення*: Зб. наук. пр. 2001. Вип. 1. Донецьк: Донецький інститут ринку та соціальної політики, 2001. С. 118.
11. Сталий розвиток та екологічна безпека суспільства: теорія, методологія, практика / Андерсон В.М., Андрєєва Н.М., Алимов О.М. та ін.; за наук. ред. д.е.н., проф. Є.В. Хлобистова; ДУ «ІЕПСР НАН України», ІПРЕЕД НАН України, СумДУ, НДІ СРП. Сімферополь: ИТ «АРИАЛ», 2011. 589 с.
12. Степанов В.Н. Постнеклассическая методология исследования социо-эколого-экономических процессов. *Науковий вісник міжнародного гуманітарного університету*. 2014. № 6. С. 56–59.
13. Стратегія сталого розвитку «Україна-2020». URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5/2015#n10>.
14. Супрун Н. Проблеми адаптації національної моделі корпоративного управління до екзогенних інституційних параметрів. *Вісник Київського національного торговельно-економічного університету*. 2009. Вип. 1. С. 17–25.
15. Супрун Н. Розвиток корпоративної соціальної відповідальності у контексті вимог євроінтеграційного процесу. *Економіка і прогнозування*. 2016. № 4. С. 118–131.
16. Супрун Н.А. Корпоративна соціальна відповідальність як чинник соціального залучення (в контексті цілей стратегії «Єurore-2020»). *Український соціум*. 2013. Вип. 2. С. 163–176.
17. Трегобчук В. Концепція сталого розвитку для України. *Вісник НАН України*. 2002. № 2. С. 31–40.
18. Українська економічна думка про чинники та пріоритети економічного розвитку: монографія / [Небрат В.В., Супрун Н.А. та ін.]; за ред. д.е.н. В.В. Небрат; ДУ «Ін-т економ. та прогноз. НАН України». Київ, 2014. 396 с.
19. Керівництво із соціальної відповідальності ISO 26000. URL: <http://www.iso.org/iso/home.html>.

References

1. Gavrylyshyn, B. (2009). To Effective Societies: Road Guides to the Future: Add. Rome Club. Kyiv: Univ. vyd-vo PULSARY [in Ukrainian].
2. Zgurovskij, M.Z., Gvishiani, A.D. (2008). Global modeling of sustainable development processes in the context of the quality and safety of people's lives (2005-2007/2008). Kyiv: NTTU KPI [in Russian].
3. Zlupko, S. (2002). Science on organic development of man and the environment (prerequisites for the emergence of ecological diseases). *Visnyk NAN Ukrainy – Bulletin of the National Academy of Sciences of Ukraine*, 10, 15-20 [in Ukrainian].
4. Zlupko, S. (2003). Fundamentals of ecologism. Lviv: Lvivskiy nats. un-t im. Ivana Franka [in Ukrainian].
5. Melnyk, L.G. (2006). Basics of Sustainable Development. Navchalnyi posibnyk dlia pislidyplomnoi osvity. Sumy: VTD Universytets'ka knyga [in Ukrainian].
6. Paton, B.Ye. (Ed.). (2012). National Paradigm of Sustainable Development of Ukraine. Kyiv: DU Instytut ekonomiky pryrodokorystuvannia ta stalogo rozvytku Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy [in Ukrainian].
7. Danylyshyn, B.M., Doroguntsov, S.I., Mishchenko, V.S., Koval, V.Ya., Novotorov, O.S., Palamarchuk, M.M. (1999). Natural Resource Potential for Sustainable Development of Ukraine. Kyiv: RVPS Ukrainy [in Ukrainian].
8. About the concept of stimulating an environmentally safe economy. (2012). *Visnyk NAN Ukrainy – Bulletin of the National Academy of Sciences of Ukraine*, 5, 26-29 [in Ukrainian].
9. Saburo, Okita. (2009). Foreword to: To Effective Societies: Road Guides to the Future: Add. Rome Club, 3-12 [in Ukrainian].
10. Sadekov, A.A. (2001). The system of socially responsible relations as a way to solve problems of sustainable development. *Suchasni problemy stalogo socialnogo rozvytku regionu: priorityety ta shliahy vyrishennia – Modern problems of sustainable social development of the region: priorities and ways of solving: Zb. nauk. pr. Vyp. I. Donetsk: Donetskyyi instytut rynku ta sotsialnoi polityky* [in Russian].
11. Anderson, V.M., Andrieieva, N.M., Alymov, O.M.; Ye.V. Hlobystov (Ed.). (2011). Sustainable development and ecological safety of society: theory, methodology, practice. DU IEPSR NAN Ukrainy, IPREED NAN Ukrainy, SumDU, NDI SRP. Simferopol: YT ARYAL [in Ukrainian].
12. Stepanov, V.N. (2014). Post-non-classical methodology for the study of socio-ecological-economic processes. *Naukovyi visnyk mizhnarodnogo humanitarnogo universytetu – Scientific Herald of the International Humanitarian University*, 6, 56-59 [in Russian].
13. Sustainable Development Strategy: Ukraine-2020. Retrieved from <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5/2015#n10> [in Ukrainian].
14. Suprun, N.A. (2009). Problems of adaptation of the national model of corporate governance to exogenous institutional parameters. *Visnyk Kyi'vs'kogo nacional'nogo torgovel'no-ekonomichnogo universytetu – Bulletin of the Kiev National Trade and Economic University*, 1, 17-25 [in Ukrainian].
15. Suprun, N. (2016). Development of corporate social responsibility in the context of the requirements of the European integration process. *Ekonomika i prognozuvannja – Economics and Forecasting*, 4, 118-131 [in Ukrainian].
16. Suprun, N.A. (2013). Corporate social responsibility as a factor in social inclusion (in the context of the objectives of the 'Europe-2020' strategy). *Ukrainski socium – Ukrainian society*, 2, 163-176 [in Ukrainian].
17. Tregobchuk, V. (2002). Concept of sustainable development for Ukraine. *Visnyk NAN Ukrainy – Bulletin of the National Academy of Sciences of Ukraine*, 2, 31-40 [in Ukrainian].
18. Nebrat, V.V. (Ed.). (2014). Ukrainian economic thought about factors and priorities of economic development. Kyiv: DU Instytut ekonomiky ta prognozuvanna NANU [in Ukrainian].
19. Guidance on social responsibility ISO 26000. Retrieved from <http://www.iso.org/iso/home.html> [in Ukrainian].

Стаття надійшла 9 жовтня 2018 р.